

КУЛТОВИ МЕСТА И КУЛТОВИ ПРАКТИКИ: ПРИМЕРА С ЦИГАНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Евгения И. Иванова, Велчо Кръстев

В българските земи е изграден вековен модел на мултирелигиозно и мултиетническо съжителство, част от който са и циганите.

Циганската общност винаги се е отличавала със своята хетерогенност по отношение на религията. Предвид начинът на живот, чергарстването, липсата на писменост, циганите се приспособяват към религията на държавата, където живеят по-дълго или на тази, в която са пребивавали в миналото. Много често свързват синкретични елементи от различни религии, в които се наслагват и такива по-стари от народната религиозна култура. Обединяват разнопосочни практики, формата и съдържанието на които са променливи както на местно ниво, така и в рамките на контекста на социалното и културното им развитие.

Многобройни са примерите за почитане на мюсюлмански светилища на Балканите и от християни. Усвояването им става на празници, прикрепени към важни моменти от годишния цикъл. Циганите също припознават за свои свещенни места с постоянно сакрално действие и с „двойна сакралност“. И техните посещения са свързани с календарни празници, с изпълняване на даден обет или търсене на помощ за изцеление¹.

В съобщението аналитично са проследени типични прояви на религиозен синкретизъм при циганите, усвояване на култови места на мюсюлманската религия, както и пространства, които съчетават почитането на различни християнски и мюсюлмански светци. Разгледани са също култовите места и практики, свързани с

¹ **Алексиев, Божидар.** От текето „Касъм баба“ до манастира „Св. Илия“. // *Българска етнология*, 2012, № 1-2, с. 37-47; **Трофимова, К. П.** „Божьи люди“: традиция почитания „святых“ в циганской среде на

преклонението пред дух, познат като Бобá/ Бубá/ Бабá в общността на хорохане рома, които носят в голяма степен специфични цигански елементи. Подбрани са отделни примери от различни краища на страната, събрани в края на ХХ и началото на ХХІ век. Предвид ползваните респонденти, спомените им ни връщат назад във времето до към 30-те-40-те год. на ХХ век.

Българската историография за разграничаване по религиозен принцип на етноса използва термините български цигани, християни (дасикане рома) и турски цигани, мюсюлмани (хорохане рома). В съобщението ползваме термина „цигани“, а не възприетият след 1989 г. в политическата и административна практика термин „роми“. А и по-голямата част от респондентите ни се самоопределят като „цигани“.

* * *

За софийските цигани място с най-висок сакрален статус е текето „Али бабá“* (гробницата на мюсюлманския светия Бали Ефенди), което се намира в двора на християнската черква „Св. Илия“, кв. Княжево. Тук на ежегодния събор на Илинден (на 20 юли) идват и цигани-мюсюлмани, и цигани-християни, дават обет, правят курбани. Най-често първо минават през църквата, вземат свещи, някои дори се кланят пред иконите, а после палят свещите при тюрбето. Вярват, че Али бабá сбъдва желаниа. Необходимо е човек да върже цветен конец, най-често червен, или панделка на металната решетка на гробницата, да си пожелае нещо и светецът ще го осъществи. Мястото е предпочитано за полагане на клетви – един важен механизъм за предотвратяване на конфликти и регулиране на груповите и семейните връзки в циганската общност. Силата на клетвата е по-голяма, когато е положена на свят ден – в случая денят на св. Илия (на 2 август по стария календарен стил). Когато човек се закълне пред гробницата, Бали ефенди става свидетел и гарант на обещанието и наказва този, който не го изпълни². Тук през ХХ век са идвали да се закълнат и членовете на циганската лонджа** (сн.1 и 2).

Балканах. // *Суфизм и мусулманская духовная традиция: тексты, институты, идеи и интерпретации*. Санкт Петербург, 2015, с. 126-156.

* Бабá (тур.-перс. – баща) – използва се като обръщение към човек с висок социален статус и се поставя след личното име. В религиозен аспект в братството на бешикташите с него се обозначава учител или дервиш.

² **Marushiakova, E., Popov, V.** Significance of the taking of an oath in Roma communities. // *„Roma“ Series, Series Editors: № 1. Linguistic, Cultural and Educational. Issues of Roma*. Munich. 2015, p. 228.

** Лонджата е специфична женска организация за икономическа взаимопомощ, регистрирана сред софийските цигани – виж. **Иванова, Е. И., Кръстев, В.** Ромската жена – пространства и граници в живота ѝ. Стара Загора, 2008. с. 241-243.

Особено характерно синкретично място е светилището на връх Св. Илия край с. Графитово, Новозагорско. (сн.3) В съседство има и извор, водата на който се счита за свещена. Там още през XIV век е построен ислямски молитвен дом „Тикята“, където са погребани мощите на мюсюлманския светец Муса чобан, известен с прозвището си Кадемли, принадлежал към ордена на бекташите. Тъй като Кадемли баба̀ приживе е бил овчар, на 6 май мюсюлманите-дервиши идвали да принесат курбан на светеца³. Българите вярват, че в този гроб са погребани мощите на св. Илия (Алия)⁴. Хора със здравословни проблеми преспиват тук, колят курбан, палят свещи и принасят дарове на светеца. Навсякъде по околните храсти са навързвани конци и парцалчета – широко разпространено поверие, че по този начин болестта остава там.

На 2 август, Илинден, до към 60-те год. на XX век, тук на събор се събира населението от близки и далечни села. С годините към тях се присъединяват и турски цигани от Нова Загора и околните населени места. И в наши дни на Гергьовден цигани-мюсюлмани от региона посещават текето, ритуално колят агнета и празнуват⁵.

В близкото минало циганите от Стара Загора и околните села в навечерието на Гергьовден (на 5 май) масово ходят на Текията в с. Богомилово, Старозагорско. Мястото е старо турско тюрбе/ теке, разположено почти в центъра на селото, в съседство с чешма. Българите го приемат като гроб на св. Никола, а местните казълбаши го свързват с техен светец и го наричат Мюмюн баба̀.

На този ден циганите, които имат „обречено“, принасят курбан. На трапезата им всеки може да бъде гост. Времето преминава във веселие, почерпки, танци, песни. Тук водят и „ялови“ жени, търсят помощ при безплодие. Вярват, че когато жената влезе вътре и се помоли, ако духът на светеца я завърти на дясно – ще забременее. Ако е на ляво – ще трябва пак да дойде. Значи не се е подготвила да се яви „чиста“ пред светеца (м., фичер, р. 1950 г., Стара Загора).

Широко почитана сред хетеродоксните турци е бекташката светица Къз Ана (Девица майка), чиито теке се намира при с. Момино, Търговищко. Включеният в името на светицата термин за родство – ана (майка) говори за духовен сан, равностоен на мъжкото баба̀. Сред местното българско население битуват легенди за християнската принадлежност на светилището. В молитвения дом ходят мюсюлмани-сунити, казълбаши, цигани-мюсюлмани, а до към 50-те год. на XX век – и християни от селото. Последните две десетилетия текето отново е масово посещавано. Идващите от близки

³ **Миков, Любомир.** Тюрбето (гробницата) на Кадемли баба̀ край с. Графитово, Новозагорско.// *Минало*, 1999, №3, с. 25.

⁴ **Детев, Петър.** Старините на рида Св. Илия.// *Известия на Народния музей – Бургас*. 1950, с.94-96.

и далечни краища на страната търсят изцеление около гроба, мият се с водата, която тече край светилището, връзват парцалчета по прозорците на тюрбето и околните дървета. Вярвайки в лечителските възможности на светицата, циганите водят тук млади момичета и бездетни жени. Правят се и курбани за излекуване от болестите, за здраве и късмет⁶.

Едно от най-посещаваните свещени места е текето на Осман баба́ (разположено край с. Текето, Хасковско). Мавзолеят е изграден в далечната 1479 г., а легендата гласи, че преди това тук са били погребани мощите на св. Николай. Винаги е отворено за хората, които искат да се помолят и да дадат курбан. Привлича и много цигани, особено от Пловдив, които са вярващи и щедри. До средата на 80-те год. на XX век празникът на текето става в м. Боба конак. От тогава започва да идва неголяма, сравнително постоянна група цигани от Южна България, най-вече от Пловдив. Те са приемани благосклонно от алианите като гости, които осигуряват възможност за благотворителност. Но в същото време е ограничаван достъпът им до тюрбето, или Конак баба́, както те го наричат. В началото на 90-те год. на XX век празненството е преместено в двора на текето. Още на първото пристига голяма група цигани от Столипиново с дарове за баба́та и с животни за курбан. Броят на идващите през следващите години нараства още повече и алианите измесват празника си с една седмица напред. Освен на празника, цигани, повечето жени, започват да идват и в други дни. Те не спазват всички мюсюлмански ритуали. Обикалят в кръг от дясно на ляво гроба, молят се и се кланят зад гробния камък. Черпят се с шербет в тюрбето. Чрез своята щедрост се намесват и във вътрешната подредба⁷.

Текето Османкору (между селата Градина и Пороище, Търговищко) е най-посещаваното място от цигани-мюсюлмани от района. Те пазят спомен за далечното време и за някой си Осман авдалар (Осман ловеца). За да могат циганите да упражняват религията си, той направил свещено място за молене и за курбани. Там започнали да ходят освен цигани, българи и турци от съседните села. Българите казвали едно име на техен светец и отивали на тази дата, палели свещи. И днес циганите посещават гроба на Осман, молят се на камъка за здраве, оставят дрехи, палят свещи. Връзват парцалчета по клоните на околните дървета. Колят курбани за

⁵ **Иванова, Е. И., В. Кръстев.** Цит. съч., с. 225.

⁶ **Тодорова, Олга.** Жените от Централните Балкани през османската епоха (XV-XVII век). С., 2004. С. 405; **Иванова, Д.** Едно двойно светилище в Североизточна България. // *Епохи*. Велико Търново, 1994, №2, с. 98; **Иванова, Е., И., Кръстев, В.** Циганите/ ромите в България – джендър отношения. Стара Загора, 2013, с.182-183.

⁷ **Карамихова, М., Люис, С.** Поклонничеството и дарът като инструменти за усвояване на култовото пространство (изследване на текето на Осман баба́). // *Дарове и съкровища*. София, 1998, с. 100-101.

здраве, за деца, за болни хора. На Османкору идват да приспят и жени-бездетки. Тук всички се събират на 6 май да празнуват Хъдерлез/ Гергьовден. Не носят и не пият алкохол. „Лош човек не може да дойде. Ако се скрие и дойде, лежи три дни болен и всички го виждаме кой е... На висок глас не се приказва. Мръсни приказки и мисли не се излъчват. По жените, дето готвят курбана, да не се загледа някой, че после лошо му се пише. Ако някой иска да пита нещо жените, трябва възрастен дядо да прочете молитва и тогава може да отиде да пита“⁸.

* * *

По особено е култовото място в с. Петрово, Старозагорско, известно с името дядо Бобá. Посещавано е от както турци и българи, така и от цигани. В пространствен аспект то е свързано с проливане на кръв. Преданието разказва, че някога тук един голям турчин, пехливанин, се борил с бик. Бикът го намущква и убива. „На това място имало само кръв, няма кости, турчинът не е погребан тук“ (ж., р. 1935 г., с. Петрово, Старозагорско). Построена е къщичка, която наподобява опростено копие на турско тюрбе. Кирпичена, измазана с бяла вар, с едно малко прозорче и проста дървена врата, покривът е покрит с турски керемиди. Стаята е 2x3 м, подът е от трамбувана пръст. На земята е поставен дървен двустрешен капак с ламаринен кръст. До него – объл метален свещник. Около капака са поставени малки, отначало само зелени^{***}, а покъсно и пъстри, басмени, донесени от циганите, възглавнички.

Респондентите разказват, че още техните деди помнят къщичката на дядо Бобá. Тя е все на едно и също място – на селския герен. Около средата на 30-те год. на XX век с част от герена е оземлен местен жител, българин, и къщичката попада в неговия двор (ж., р. 1935 г.).

За подредбата и хигиената на култовото място се грижи жена. Важно изискване е тя да бъде в извънфертилна възраст. Известно време това е млада, неженена българка. След като става семейна, задълженията ѝ се поемат от местна циганка. „Вътре е чисто, много чисто, варосва стените, замазва пода. За циганския събор го измазва с кал и лайна“ (ж., р. 1935 г.).

За турските цигани/ хорохане рома от Старозагорско това е едно от местата, което се обитава от дух, познат им като Бобá/ Бубá/ Бабá. Общоприетият му образ е натоварен с положителна семантика и така трябва да се отнасят към него. Благосклонен е към

⁸ **Петров, Д., Маринов, Св.** Върти се мое колело, не спирай... Групата на хорохане рома в Североизточна България (Област Разград, Русе, Силистра, Търговище и Шумен). Разград, 2004. с. 56-59.

^{***} Зеленият цвят е свещен за мюсюлманите.

всеки, който го уважава. Вярващите в силата му винаги, независимо от вероизповеданието си, могат да отидат при него (напр. възрастни жени християнки от с. Петрово и околните села също често го посещават).

За Бобáта се говори с голяма доза страхопочитание. „...Когато влязох вътре и запалих свещта си намислих едно желание. Нещо ме накара да се обърна надясно – значи туй което си помислих ще стане...“. Неговата поява и изчезване се разбира от специфичното движение на въздуха, „изви се вятър, буря, почувства се. Когато се появи бързо се почувства, бързо започва да помага“ (ж., р. 1930 г., фичери, Стара Загора).

В къщичката се влиза и излиза само с лице напред, пали се бяла свещ и се поставя в свещника. Оставят се обречените дарове: задължително 2 м зелен плат, но много често и пъстра басма, пари „кой колкото обича“. От там нищо не се изнася, тъй като лошо ще сполети човека: „Една от нашите жени взела синьо мънисто от Бобáта и го сложила на детето си – още на другия ден то посиняло. Всички жени се завайкали и й казали да отиде и да го върне ... От там не се взема, там се носи...“ (м., р. 1934 г., хорохая, Стара Загора).

Когато в семейството има болен човек, обрича се нещо и се носи при Бобáта по всяко време. Ако е заключена вратата на къщичката, молят се отпред, на колене и там оставят обречените дрехи, храна. В случай, че е обречено животно за здраве /совралък/, то може да бъде заколено и пред вратата. Там потича малко кръв, като по този начин се принася в жертва. След това се носи в къщи, там се готви, канят се роднини и комшии и се гощават с курбана.

Циганите от Старозагорско изразяват почитта си към дядо Бобá в с. Петрово и на циганския събор, който се провежда на 22 март. Наричат го Стенгерлисте (по турското име на селото). „Джаса кай Бабáта“ („Да отидем на Бабáта“) казват циганите. За целта трябва да извърши определена предварителна подготовка – „... човекът три дни трябва да не е имал лоши помисли, да не е псувал, да не се е събирал с жена“. Важен елемент е и хигиената – домът му трябва да е почистен, човекът – изкъпан. Само така може да посети Бобáта. „Голям народ се събира. Идваха всички“. Пристигат сутрин рано, палят свещи в Бобáта, колят животни. Циганките приготвят ястията в големи казани, готви се с ориз. Трапезата се нарежда на земята – курбан, пилаф, червен шербет се слагат върху месали и всички заедно ядат, пият и се веселят. Който мине, бива канен: „Ела да ти сипя един курбан!“⁹. За веселбата голяма роля играе и живата музика. Идва „...де

⁹ Иванова, Е., И., Кръстев, В. По дългия път. Живот с другите... Стара Загора, 2006. с. 278.

що има циганин музикант. Нашите цигани искат да им е хубаво“ (ж., р. 1930 г., фичери, Стара Загора). Често се организират и борби на пехливани. Всяка година на Стенгерлисте пристига голямата Джаферова фамилия от с. Загоре (известни са като много богати цигани). Джаферца, майката, едра жена, с ярко изразено самочувствие, много обича да прави майтапи – приканва мъже от фамилията да се борят с нея. Изразявайки почитта си, те се оставят да бъдат победени, пада голям смях. За жителите на с. Петрово мартенският ден е повод за приемане на свои гости – българи, дошли от други населени места да гледат циганския сбор „Беше празник за селото“. До тъмни зори всички пеят, играят хора, кючеци, веселят се, „дигат дандания до бога“ (ж., българка, р. 1935 г., с. Петрово, Старозагорско). (сн. 4)

Въпреки че, в края на 50-те год. на XX век, къщичката на дядо Бобá е разрушена по нареждане на властта, то циганските сборове продължават до средата на 70-те год. И през последните години мястото се посещава спорадично от цигани, които са дали обет по различен повод и там колят животно.

Почитането на духа „Бобá“, известен още и като Гьом/ Дьом бабá, Пир бабá, Сóфта бабá, Кантар джами бабá, е локализиран сред турски цигани и в други региони – Стара Загора, Чирпан, Пловдив и Пловдивско, Тутракан¹⁰.

Бобáта се явява на място, където сам пожелае. Появата му се свързва с мистичен елемент. Малко са тези и мъже, и жени, които са го виждали. В повечето случаи обаче духът излиза нощем. Сакралният персонаж няма определен образ, може да е мъж или жена. Бабата на възрастна респондентка от с. Петрово, Старозагорско, в чиито двор се е намирала къщичката на Бобáта, ѝ разказвала: „Дядо Бобá никои не го е виждал. Лятно време, когато вършеехме зърното, през нощта двамата с дядо ти лягахме на хармана (той се намира при Бобáта), за да пазим зърното от крадци. Случвало се нощно време дядо ти да ми каже: - Едно нещо иде, иде, тук е, завий се през главата (с парцалената черга, която ползват за спане – б.а.)! Минава едно нещо такова през нас, не тежи, но една вечер мяука като котка, на другата вечер блее като агънце. Има нещо“ (ж., р. 1934 г., с. Петрово).

Всички цигани, вярващи в съществуването му считат, че той закриля дома, в който се настанява. Не причинява зло на стопаните, помага им със съвети. „Той е дух, добър дух. Много помага“ (ж., 72 г.). Те също се грижат за него.

¹⁰ **Иванова, Е., И., Кръстев, В.** „Бобата“ – един религиозен феномен при циганите/ ромите. // *Societas Classica. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока*. Велико Търново, III-2, 2008, с. 49-58.

В Стара Загора за Бобáта освобождават и подреждат отделна стая в къщата, където се появява. Когато си замине, стаята отново може да се ползва от обитателите на дома (ж., р. 1928 г.). Тутракан „...сега Софта бабá е в къщи. Само тук идва. В съседните къщи не ходи... Той е долу в мазето и обича да е чисто. Той чука по прозорците, по вратите и по това познавам, че е там“ (ж., 74 г., циганка-мюсюлманка)¹¹. Циганите, живеещи в блоковете на кв. Тракия в Пловдив, са направили колибки на Гъом бабá по терасите си, боядисани в зелено.

В миналите години в циганската махала на Чирпан, в махалите Хаджи Хасан (сн. 5) и Шекер махала в Пловдив на много места в дворовете има къщички на Бобá. И днес в Хаджи Хасан са запазени отделни кътове за него към старите части от къщите, където палят свещи, оставят храна и вода. За това се грижи стопанката на дома.

* * *

Култът към Бобáта възпроизвежда локални религиозни практики, които циганите са приели при съвместното съжителство с околните. Той притежава редица двойствени белези, но в същото време може да се приеме като вариантна форма на алианското почитане на мюсюлмански светци. Местоположението му е променливо в пространството и времето и зависи къде се появява духът.

Така аналитично проследените типични прояви на религиозен синкретизъм при циганите, усвояването на култови места, свързани с мюсюлманската религия, както и пространства, които съчетават почитането на различни християнски и мюсюлмански светци, потвърждават тяхната хетерогенността по отношение на религията. В ежедневието това е една верска смесица, която може да се характеризира със синкретизъм на религиозни практики и динамика на промените.

¹¹ Цит. по Тутракан. *Разкази и етническа памет*. Съст. Николай Ненов. Русе. 2002. с. 87.

Сн.1 Илинден на текето Али баба́, 30-те год. на XX век

Сн. 2 Жени от циганската лонджа в София на текето Али баба́, 30-те год. на XX век

Сн. 3 Тикята край с. Графитово, Новозагорско

Сн. 4 На събор на Стенгерлисте, кр. 60-те год. на XX век

Сн. 5 Кът на Бобá в Хаджи Хасан махала, Пловдив, нач. ХХІ век

PLACES OF WORSHIP AND RELIGIOUS PRACTICES: THE CASE OF GYPSIES IN BULGARIA

E. I. Ivanova, V. Krastev

Characteristic of the gypsy community is heterogeneity though the religion. In the daily round that is one religions mixture which can be characterize with combine of different religious practices which are changing dynamically.

In a announcement are analytical traced typical manifestation of religious mixture close to gypsies (with samples from regions of Stara Zagora, Nova Zagora, Targovishte, Haskovo, Sofia and others), adoption of place of cult, connecting to Muslim religion as a spaces which combine the respect to different Christian and Muslim saints.

In large measure specific gypsies elements bery cult places and practices, connected with respects to phantom, known as “Boba/ Buba/ Baba”. It is familiar in the community of Horohane Roma and is localized in a different settlements.